

Veres Ildikó

Hamvas Béla hazugságszisztémája – avagy arcok és álarcok az esszéinek világában

„Igazság nélkül pedig nincs más, csak ámitás, deklamáció, csalás,
megtévesztés, szerep és maszk.”¹

Bevezető

Előljáróban azt a kérdést kell feltennünk, hogy valójában mit is jelentenek azok a fogalmak, amelyek az alábbiakban átgondolásra kerülnek? Hazugságszisztéma, szerep, maszk? Ismeretes, hogy Hamvas írásaiban közel sem konzekvensen használ egyes fogalmakat, szavakat, így nála is az a sajátos helyzet áll elő, hogy fel kell fejtenünk az egyes jelentések rétegeit, ami nem egyszerű, különösen akkor, ha a szerző hitelességére, az önazonosságára is rákérdezzünk.²

Érdemes Foucault vonatkozó sorait idézni e tekintetben. *A tudás archeológiája* c. könyvében igen találóan írja: „[K]étségkívül sokan vannak, akik mint én, azért írnak, hogy többé ne legyen arcuk. Ne kérdezzék, ki vagyok, és ne mondják nekem, hogy maradjak ugyanaz: ez az anyakönyvek morálja; ez készíti hivatalos papírjainkat. Hagyjon bennünket békén ez a morál, ha írni kezdünk. Az „anyakönyvek morálja” ezek szerint a név, a nem, az előírt és rögzített identitás morálja. Ezzel szemben tételeződik az írás egyfajta „etikája”, amelyet az arctalanság alakzata jelölhetne. Mennyiben lehet ezt etikának nevezni, és hol a másik helye ebben az etikai viszonyban, viszony-e ez egyáltalán, vagy egy olyan zárt tér, ahol az én minden felelősség nélkül kalandozhat önmön alakmásai labirintusában?”³

Hamvasra is vonatkozhat a fenti dilemma és kérdés: azért ír, hogy felelőtlenül kalandozzon saját maszkjai, alakmásai labirintusában, megtévesztve a Másikat? Hamvasnál az írás etikájának problémája olyan értelemben merül fel, hogy a Másik előtt vagy rejtőzködik különböző alakzatokban, vagy nehezen követhető átalakulások következnek be, s ez nemcsak írásaiban, hanem

Veres Ildikó (1954) – filozófiatörténész, ny. egyetemi docens, Miskolci Egyetem, lakhely: Bükkszentkereszt, bukkszentkereszt@gmail.com

¹ Hamvas Béla: *Patmosz II.* Bp. 2008. 50.

² Itt idézem Dúl Antal interjút a hamvasi szövegek átdolgozásáról azért, mert az itt átgondolandó írások koherenciája is eléggé kérdéses. 2007-ben Dúl Antallal készült interjú, ahol ezzel kapcsolatban a következő hangzott el: „Ott kezdődik a probléma, amikor egy tisztának gondolt mondatot meg is kell fogalmazni, artikulálni. Hamvas kézíratai tele vannak rossz mondatokkal – Kemény Katalin pedig ezeket mindig kijavította, és engem is erre bízott, mondván: ne adjunk az ellenségnek ilyen olcsó támadási felületet, hogy kimaradt például egy állítmány. Azt oda be kell írni. Amióta nincs Katalin, ezt már nem nagyon csinálom, de ő például *Az öt géniusz* is szépen kipucolta, ehettővé tette, és ez jót tett a szövegnek.” – *Mindenkinek van ideje ébernek lenni.* Interjú Dúl Antallal. Készítette Sütő Zsolt. = *Irodalmi Jelen* 2008. ápr. 3.

³ Michel Foucault: *A tudás archeológiája.* Bp. 2001. 32.

életében is rejtjeleket hordoz. Ki is Hamvas Béla? Az ezerarcúság, a saját alakmásai mögött van-e stabil hitelesség, s nem csak a szavak szintjén mutatott a Másiknak, az Olvasónak valamiféle többé-kevésbé autentikus, hiteles életlehetőséget? Vagy inkább az elhazudott életről van szó? Nehéz kérdés Hamvas kapcsán: lehetséges-e a teljes ön-transzparencia egy-egy írás által?

Nem mindegy szövegeinek értelmezésekor, hogy milyen jelentéstartalomra fókuszálunk, hiszen óvatosan kell bánnunk az olyan textusokkal, amelyek nem tudományos értekezések, hanem esszék, s a fogalomhasználatot tekintve nem eléggé pontosak és kontúrosak. Felvetődik ezzel összefüggésben a szó szerinti jelentés dilemmája. Segítségünkre lehet, ha Fehér M. István szó szerinti jelentésre vonatkozó megállapításait szemügyre vesszük. „Létezik-e szó szerinti jelentés?” kérdésre az alábbi válaszok előtt állunk: „1. Miután nem állapítható meg, mi a „szó szerinti jelentés” jelentése (nincs ugyanis kritérium arra nézve, melyik történeti jelentését vegyük alapul), így nem jutunk el abba a dimenzióba, melyben válaszolni lehetne a kérdésre: létezik-e szó szerinti jelentés? 2. Igen, létezik szó szerinti jelentés, de nem lehet megadni (szóban); „megadása” befejezhetetlen, lezárhatatlan aktus, előbb-utóbb elhallgatáshoz vezet. A szó szerinti jelentés voltaképpen „szótlan”. Ugyanez (avagy hozzávetőleg ugyanez) a tényállás kifejezhető így is: 3. Nem, nem létezik szó szerinti jelentés, mivelhogy nem lehet megadni. Egy szó szerinti jelentés, melynek nincs szava, melyre nincs szó, önmagát mint jelentést számolja föl.”⁴

Azonban úgy tűnik számomra, hogy legközelebb a megoldáshoz Nemesi Attila László érvelése áll, amely szerint a nyelvi információfeldolgozás folyamatáról szóló diskurzusban a konvencionális jelentés- vagy a vezérjelentés-terminusokat használhatjuk konzekvensen. „A konvencionális jelentés és a vezérjelentés dinamikus természetű, a szó szerinti jelentés ellenben viszonylag statikus alapjelentés, mely kétségtől hasznos támpont lehet. Nem látok azonban igazi különbséget a konvencionális jelentés és a vezérjelentés kifejezések tartalma között. Amely jelentés gyakori, megszokott és/vagy prototipikus, az egyúttal konvencionális. A konvenció általában kiterjed az egész nyelv-közösségre, de korlátozódhat a szűkebb-tágabb hatókörű nyelv-változatokra is (lásd pl. a táji jelentéseket, a diáknyelv puska, király, karó stb. szavait, vagy a számítógép-használók dokumentum, mentés, kukac, lefagy, letölt, megnyit stb. metaforikus terminológiáját).”⁵

Mivel a szó szerinti jelentés dilemmája Hamvas fogalomhasználatainak felfejtésekor is érvényes, sikeresebbnek véljük a konvencionális jelentést előtérbe helyezni. De látni fogjuk azt, hogy például a *senkifogalom* eredeti, konvencionális jelentése határozott metamorfózison megy keresztül Hamvas esszéjében.

Az önámítás mint a hazugság sajátos változata

Az elhazudott egzsisztencia, az élethamisítás dilemmája, úgy tűnik, végighalad Hamvas Béla életpályájának jelentős szakaszain. Jelen dolgozatban csupán mozaikképet alkothatunk arról, hogy személyes életében hogyan jelenik meg saját leírásai szerint, saját magára vonatkozó állításokban a hallgatás, az önámítás, az *önmagának való hazugság*. Tudatosan kialakított önvédelmi

⁴ Fehér M. István: *Létezik-e szó szerinti jelentés?* = *Világosság* 2006/8–10. 196.

⁵ Nemesi Attila László: *Szó szerinti jelentés, konvencionális jelentés, vezérjelentés. Metafora az analitikus filozófiában.* = *Világosság* 2006/8–10.

hazugságszisztémának nevezi azokat a folyamatokat, amelyeket életében pszeudoegzisztenciája védelmére épített ki.

Hazugságszisztémáját összeállítva konstatálta, hogy amit tervezett az életében, abból semmit nem realizált, nem teljesített. Mint írja: „bár tudtam, van életvalódiság, van életműv egység, van szótett-azonosság, de nem tudtam, hogy ebből semmit sem teljesítettem, és nem is gondoltam arra, hogy azt teljesíteni kellene”.⁶ 1964-ben írt leveleiben így fogalmaz: „Néha úgy tűnik, azt kell tennem, amit régebben írtam, főként a legfontosabb gondolatokat, igen, amit írtam, de nem tartottam be.” Főképpen „a Scientia Sacra II., ez a nagy légvár, amelynek semmiféle bázisa bennem nem volt meg, és ma sincs”.⁷ Vajon mennyire volt tudatos a hazugságszisztéma, mennyire köszönhető a korabeli történelmi-életvilágbeli események kényszerének, hogy a transzparens egzisztenciát valójában – szerinte – még írásaiban sem tudta mindig megvalósítani. A történelmi körülmények és az egyéni sorsfordulók köztudomásúak, aminek ismeretében az is világossá válik, hogy nem csupán rajta múlt az, hogy az életterve, az életben kapott létlehetőségek realizálása nem, vagy csak részben valósult meg.

A *Patmosz II.*-ben részletesen átgondolja, hogy saját korában a hazugság a társadalmat átszötte, s világosan látta, hogy a „hazugságrendszer nem függ a társadalom polgári, vagy szocialista szervezetétől. A szocializmus vagy száz évvel ezelőtt azzal lépett fel, hogy a hazugságot tökéletesen likvidálni fogja. Azóta meggyőződhetünk róla, hogy ez nem történt meg, sőt, ha lehet, a hazugság a szocialista társadalmat még mélyebben szövi át. Amikor azonban kiderült, hogy ez az újnak hirdetett szocialista közösség még az előbbinél is korruptabb, a lázadás általánossá vált, és azóta mindennemű alkalmazkodáselmélet komolyságát elvesztette.”⁸

Az öninterjú – a kérdező és a kérdezett álcája

Hamvas az *Inteview*⁹ című esszéjében önmaga hazugságszisztémáinak lebontási lépéseit gondolja át, azokat, amelyek az egyes lépések tartalomegységét tekintve a megtört léttel élő történelmi ember lehetőségeit bontják ki a pszeudoegzisztenciális lét megszüntetése érdekében. Ezek a lépések először az ún. „életéhség”, az élethiányok megszüntetésére vonatkoznak. „Az első lépés nehézsége. Először kellett az életéhséggel való kapcsolatot megszakítani. [...] Az ember éhséggel születik. Hataloméhség, vagyonéhség, híréhség, nőéhség, mámoréhség és valamennyi közt a legkevésbé csillapítható maga az életéhség, mert a legkevésbé konkrét.”¹⁰

Mivel az élet tulajdonképpen hiánylét, a hiányok, az üresség mindössze a sóvárgást eredményezhetik, meg kell szüntetni a sóvárgást akkor, ha a hazugságmentes egzisztencia felépítése a feladat.¹¹

⁶ Hamvas Béla: *Patmosz I.* Bp. 2008. 261.

⁷ Hamvas Béla: *Levelek = Hamvas Béla művei* 25. Bp. 2011. 403. A kiadott *Levelekkel* az a gond, hogy feltehetően erősen szelektált, nem ismerjük azokat, amikre a válaszok megszülettek, s köztudott, hogy abban a történelmi helyzetben nem lehetett bármit leírni a levelezésekben sem. Lukács 1948-ban politikailag károsnak minősítette Hamvas Béla (Kemény Katalinnal közösen írt) tanulmánykötetét, (*Forradalom a művészetben*) B-listázták, kényszernyugdíjazták, nem publikálhatt. Feltehetően a leveleiben sem nyílhott meg, nem lehetett őszinte politikai okokból.

⁸ Hamvas Béla: *Patmosz II.* 35.

⁹ Hamvas Béla: *Inteview. = Patmosz I.*

¹⁰ Uo. 262.

¹¹ Erről részletesebben lásd: Veres Ildikó: *Hiány és létteljesség. Fejezetek a magyar filozófia történetéből.* L'Harmattan, 2017.

A mikroszinten, a *konkrét életvilágban*, az egyéni hazugságok hálójában kialakult pszeudo-egzisztens lét értelmezése meghatározó Hamvas írásaiban. Az öninterjúja önkérdés, önmegértés és egyben üzenet a Másiknak, amely mint az írásbeli megnyilatkozás sajátos fajtája különös jelleggel bír. E vonatkozásban fontos kérdés, hogy vajon egy 'öninterjúban' hogyan jelenhet meg az *inkognitó* vagy az *elhallgatás*? Mivel e műfajban úgy tűnik, az író azonos a mű minden elemével, felmerülhet az őszinteség és az elhallgatás dilemmája. Az általa feltárt életvilág szegmensei saját személyiségén átszűrve jelennek meg, s csak azt mutatja fel a „parole interieure”-ből, amit a nyilvánosság elé is szánt. Az öninterjúban nincs ott a Másik, s mivel nem „beszédben lét”, ezért nincs, aki hallgassa, meghallgassa vagy kérdéseket tegyen fel. Azt kérdez, amit akar önmagától, s eltakar olyanokat, amiket egy Másik kérdezhetne, s feltehető az is, hogy már a kérdés sem biztos, hogy őszinte. Vagyis: fiktív szituációban vagyunk, és fiktív dialógusban, amely eredendően önmaga által irányított, és ezért szükségképpen nem objektív.

Úgy vélem, minden önvallomás jellegéből következően elhallgat valamit, egyrészt azért, mert vannak kimondhatatlan *titkaink*, másrészt a *hallgatolagos tudás* mindenkori 'jelenléte' is befolyásoló tényező. Hajlamosak vagyunk az önámításra, az önmagunknak való tudatos vagy nem tudatos hazugságokra is, ily módon semmi nem adhat biztosítékot arra, hogy egy interjú vagy öninterjú ne legyen teletüzdelve őszintétlenséggel. Ez különösen jelentős akkor, ha a szégyen vagy a várható elítélés, megítélés, a büntetés mint lehetséges következmény az oka az elhallgatásnak vagy a nem igaz mondatfűzéseknek. Kérdés nélkül önmagáról beszélni sajátos szituációt jelent. Hamvas amikor eldöntötte, hogy önmagát kérdezi, ezzel azt is eldöntötte, mit kérdez és mit válaszol, a kérdés mint előzetes tudásvonatkozás jelenik meg, s a majdani olvasó előtt nincs meg a lehetősége annak, hogy mást vagy továbbkérdezzen. Nincs lehetőség az őszintétlenség feltárására sem. Úgy véli „nem illendő, ha valaki kérdés nélkül önmagáról beszél. Ezúttal, mivel magamról kívánok beszélni, és nincs, aki kérdezzen, de az illendőségnek eleget óhajtok tenni, a kérdést magamnak kell feltenni. Kényszerhelyzet, s mint rendszeren, ha az ember könnyíteni akar rajta, még nehezebb lesz. A gyanakvást valamely önámításra nem tudom elfojtani, ha valaki leírja, hogy én, mindig kétes, hogy az ír, aki ír.”¹²

Vagyis nem tudja magát Hamvas mentesíteni az alól, miszerint kétségek merülhetnek fel saját őszinteségét illetően, s a leirtak az önámítás elemei is lehetnek, de egyben a későbbi olvasó megtévesztése is. Azt kérdez, amit akar, azt válaszol, amit akar, s akkor őszinte, amikor azt akarja, s ebben benne van az önámításnak az a nem tudatos változata is, ami az implicit tudás halmazában rejlik oly módon, hogy nem tud arról, hogy hazudik önmagának. A szöveg láttán csapdahelyzetbe kerülhet az olvasó.

Mindig kétes, hogy az ír-e, aki ír

Vajon mi is a tényleges tartalma a dilemmájának? Nézzük ezt a fél mondatát: *mindig kétes, hogy az ír, aki ír*. A közvetlen *szóbeli* kommunikációban biztos, hogy ki az, aki beszél, s ha egyes szám első személyben beszélek, ha magamról beszélek, a jelenemben beszélek, nyilvánvalóan én beszélek, ez nem kétes, a kétes az lehet, amit mondok; ha a múltból beszélek, az úgy bukkan elő, mint a megtörténtek, amiről én beszélek *őszintén* vagy *nem őszintén*, de a személy ez esetben nem kétes. Az *írás* más természetű, hiszen aki már leirt valamit, rögzült a szöveg, – jelen esetben

¹² Hamvas Béla: *Interview*. = *Patmosz* I. 255.

az öninterjúban –, térben és időben határozottan körvonalazott, stabil, megváltoztathatatlan helyzetet artikulált, amelyben a konkrét téma szélesebb távlatokba nem nyitható az olvasó által, s az is lehetséges, hogy e helyzetben a pseudoegzisztencia ír, s ezért is mindig *kétes, hogy az ír, aki ír*.¹³ Az őszintétlenség, avagy a hazugság bizonyíthatatlan.¹⁴

A téma az öninterjúban maga a szerzői szubjektum, s az objektivitástól szükségképpen távol áll. Meghatározó nemcsak a konkrét tér és idő, hanem a lelkiállapot, az adott intim szféra, s minden, ami szavakba nem önthető. S ha mégis szavakba önthető, mire írásos formába önti írója, mire szavakba, mondatokba formálja, lehet, hogy aktualitását vagy érvényét veszti, vagy a szavak, a mondatok meg sem közelítik a tényleges, eredeti állapotot. A *mindig kétes, hogy az ír, aki ír* tétel azt is magában rejti tehát, hogy a pillanatnyi állapot nem rögzíthető, szemben a beszéddel, ahol a metakommunikációs eszközök is rendelkezésre állnak az önkifejezésre. De meglátásom az, hogy rendkívül szerteágazó ez a kérdés; például értelmezhető az identitáselméletek és az egyes irodalmi műfajokban megjelenő inkognitóprobléma vonatkozásában is, amikor az írói önazonosság nem kevésbé kényes helyzete állhat elő.

A szerzői egyedüllét az önéletírásban, az, ahogyan önmagában rendezi a dolgokat mondatokba, kijelentésekbe, azt is elővételezi, hogy Valakihez, Valakinek szól, Valaki Valamikor olvasni fogja. S felmerül az a kérdés is, hogy az írás vajon rejtegetheti-e a hallgatás olyan fenoménjeit, amelyek hangosan kimondva hazug állítások is lehetnének? Ezen túl: amit nem akar leírni, azt talán a sorok között megtaláljuk vagy nem találjuk, s a metaforák, a szimbólumok mint a kimondhatatlanság kockái, vajon, segítenek-e a felfedésben, vagy éppen az eltakarásban? Tehát nyitott kérdés marad, hogy az öninterjú rejtjelei vajon felfejthetők-e, s ha igen, hogyan?

Hamvas írásai között különös státusza van e műfajnak. Tulajdonképpen egy olyan monológrol van szó, amely felfogható fiktív dialógusként, a megkettőződött én párbeszédéként. Meglátása az, hogy maga „[a]z interview igazság-műforma, de abban az alakban, ahogy használatos, áldialógus, és mint a sajtó természetéből következik, ügyefogyott és indiszkrét. Az újságíró nemlétező kérdéseket tesz fel. Komolysága csak annak van, amikor valaki érzékeny helyet érint, ahol az ember magát a legkevésbé biztosította.”¹⁵

Hozzá kell tennünk, hogy az öninterjú még csak nem is áldialógus, nincs meg a Másikkal a párbeszéd-szituáció, kétes az is, hogy vajon nevezhető-e igazságműformának?

További bizonytalanság, hogy hol fedezhető fel az *érzékeny hely*, ahol nincs bebiztosítva az interjúalany? Az, ahol nem biztos az önvédelmi háló? Az őszinteség a hamvasi „parole interieure”-ben, a belső beszédben, a lelkiismeretben van, ami nem mindig válik külsővé, mert

¹³ Uo. 255.

¹⁴ Ugyanakkor Hamvas így szól az írás további dilemmáiról, amelyekre jelen írásunkban nem térünk ki: „Az írás ellen súlyos kifogásom van. A negyedik mondatnál, néha a harmadiknál, sőt már a másodiknál idegen és csaknem ellenállhatatlan hatalom sodra kap el, és nem azt írom, amit akarok, hanem amit a hatalom reám kényszerít. Legtöbbször észre sem veszem. A munkával elkészülök. Talán jobb, amit írni kívántam, talán rosszabb. De semmiképpen sem az. Később észreveszem, hogy az ismeretlen hatalom ismét elragadott. Írás közben olyan gyönyörrel árasztott el, hogy nem tudtam neki ellenállni. E gyönyör ára, hogy azt kell írnom, amit ő akar. Külön feladat írni. És külön feladat azt írni, amit valóban én akarok. Ez az utóbbi a nehezebb. Nem is mindig sikerül”. – http://www.ppek.hu/konyvek/Hamvas_Bela_Silentium_Titkos_jegyzokonyv_Unicornis_1.pdf. 94. (Utolsó letöltés: 2022. 07. 16.) Lásd erről részletesebben: Veres Ildikó: „Isten különös védelme alatt állok”: Hamvas Béla közelítései a kimondhatatlanhoz. = Farkas Szilárd, Szemes Péter, Zóka Péter (szerk.): *Hamvas Béla és a kereszténység. Esszék, tanulmányok Hamvas Béla tiszteletére*. Kaposvár, 2021.

¹⁵ Uo. 255–256.

nem akarjuk vagy nem tudjuk külsővé tenni. E helyen vajon mennyire vagyunk bebiztosítottak? Arra, hogy Hamvasnál milyen jelentősége van az őszinteség és a „parole interieure” összefüggéseinek, e tanulmányban nem áll módunkban kitérni, de jelezzük, a „parole interieure” a ki-nem-mondottság halmazaként, amely az elhallgatást is magában foglalja, interpretálásunkban rokonságot mutat Gadamer *belső szó* fogalmával.¹⁶

A hazugság és az öncsalás, a magamnak hazudás értelmezésekor releváns az a kérdés, hogy az őszinteség, a hitelesség jelen lehet-e az valamilyen rejtett módon az egyes kijelentéseiben, a magához intézett kérdéseiben és válaszaiban?

Ha tovább értelmezzük a szöveget, a következő sejtelmes mondattal találkozunk: *minden hazugságot itt kell kimondani!* Miért is kell a hazugságot kimondani? Nem egyértelmű ez a kijelentése, s talán a következőképpen, e kettősséget figyelembe véve kommentálható: kimondunk egy hazugságot, hazudunk, s ezzel hamisan állítunk valamit; vagy a másik lehetőség: azt mondjuk ki, arról rántjuk le a leplet, ami hazugság volt? Nem mindegy.

Hamvas meglátása az, hogy az írás kivételes helyzetben van, mert itt semmi sem magától értődik, itt mindent meg kell mondani, vagyis *őszintének* kell lenni. Elfogadjuk Hamvas vallomását, azt, hogy őszinte? A hazugságmentességére hivatkozva el kellene fogadnunk saját kategorikus imperatívuszaként azt a kijelentést, hogy: a hazugságmentes írás és a hazugságmentes emberi egzisztencia egymást fedi, és azonos feladat, az emberi alapállás megvalósítása. Ezt a feladatot Hamvas nem valósította meg saját bevallása szerint, s a pszeudoegzisztenciája védelmére építette ki a hazugságszisztémáját. A pszeudoegzisztens lét az elhazudott életben elrejtőzött lét, emiatt szükséges a hazugságszisztéma.

Az *alanya* a hazugságnak az elhazudott ember, aki Hamvas érvelésében a legnagyobb ellenség, mert az életet megrontja önmagában és mindenkiében, aki vele érintkezésbe kerül, és tulajdonképpen ő maga is ebben az elhazudott életben élt. De tegyük fel a kérdést Hamvasnak: Mit jelent a '*minden hazugság*' szóösszetételben a '*minden*' szó? A valóság vagy a realitás? Nem mindegy, hiszen Hamvasnál a valóság, a realitás és a szélmalomvalóság, olyan halmazok, amelyeknek csak részben van közös felületük. A *valóság* Hamvas eredeti értelmezésében a *status absolutus*, vagyis nem az *itt és most*-megnyílás helyzete.¹⁷ A modernitásban a *realitás* olyan fogalom, amely meghatározó lett az európai régióban, amelyben a hatalmi ösztön, a hazugság, az árlás, a titkos feljelentések sorozata koordinálja a viszonyokat. S mint mondja

¹⁶ A *belső szó* fogalma a lehetőségében kimondandó/kimondható fogalomköreiben mozog, vagyis: a *belső szó önmagában* nem a kimondatlan, hanem mintegy követeli a nyelvi megtestesülést. A gadameri megfogalmazásban: „minden egyes szó, mint pillanatnyi történet felidézi a ki nem mondottat is”. – H.-G. Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Bp. 1984. 44. Vagyis, ha kimondok egy szót, a „háttérben” jelen van az a ki-nem-mondottság, amely arra utal, hogy valami úgy van jelen, hogy a pillanatnyiségben az éppen használt szó nem biztos, hogy azt fejezi ki, ami szellemünk belsőjében jelen van. A gondolkodásunkban lévő tudás nem egyetlen pillanatban jelen lévő tudás, hanem valami belső önkimondásban jelen lévő, önmagából elővezetett tudás. Így a szellemünk „amikor az egyiket és a másikat gondolja, akkor tudja, hogy mit tesz ezzel, s ez azt jelenti, hogy az egyiket össze tudja kapcsolni a másikkal. Tehát itt nem időbeli viszonyról van szó, hanem szellemi folyamatról, emanatio intellectualisról”. – Uo. 44. Mindehhez azt fűzzük hozzá, hogy a *szó* mint *pillanatnyi történet* azt is jelenti, hogy egy *mondat* kimondásakor több szó, több pillanatnyiség van jelen, s ez folyamatjellegű természetéből következően, s azt is felteszi, hogy ebben a minőségében több belső szó aktualizálódva összekapcsolódik a mondott vagy írott szövegben, amely természetszerűleg nem csak állításokból tevődik össze, és ez már folyamatosságában *időbeli viszony*.

¹⁷ Erről részletesebben: Veres Ildikó: *Hiány és léttelenség. Fejezetek a magyar filozófia történetéből*.

Hamvas, senkinek sem jutott eszébe, hogy kételkedjen abban, hogy ez a realitás nem valóság. Illetve ezt csak néhányan vették észre, például Don Quijote és Hamlet.¹⁸

Továbbá kérdés az is, hogyan definiálódik az *Interview* szövegében a valóság, a valódiság, amely nem a korábbi felfogását tükrözi, hanem valami egészen mást? Így ír: „Egyetlen és pótolhatatlan és helyrehozhatatlan fontossága annak, amit az ember mond, az valódi legyen. Valódi az, aminek kimondásával az ember lépést tud tartani. Valóság itt és ebben a percben annyit jelent, hogy a nyelvben megnyílni és kimondani. Ne legyen semmi, ami ne lenne megmondható, és legyen minden kérdésre szüntelenül nyílt.”¹⁹

Vajon, mit is jelent a mindent megmondás? Nehezen értelmezhető terminus, hiszen a fentiek értelmében, a beszédben/írásban, a hallgatólagos tudás jelenlétekor lehetetlen mindent kimondani vagy leírni. A hallgatólagos tudás ebben a kijelentésben is benne van, a *mindent megmondás*, úgy tűnik, definiálhatatlan, s meglátásom szerint csak mint lehetőség adódik, nem jelenti a tényleges kimondást, és benne lehet a nem tudatos elhallgatás, az implicit, a hallgatólagos tudás is. Emellett, ha minden megmondható, a hazugság is kimondható, a kérdés az, hogy akinek szól, tudja-e, hogy hazudunk? S ha igen, akkor mire is való a hazugság? Itt most megállunk, mert messzire vezetne az e témában született tanulmányok, könyvek pusztá listázása is.

És vajon mit jelent az, hogy *nyílt legyen*? A nyíltság egy állapot, a nyitottság egy konstelláció, amely nem kötelez semmiféle megnyilatkozásra, nem kötelez megszólalásra, kimondásra, őszinteségre vagy a Másik kimondott szavainak elfogadására vagy megértésére. A nyíltság nem jelent hazugságmentességet. Ugyanakkor a következők is dilemmát jelentenek: „Azon a helyen, ahol az ember hazudik, egyedül marad és lezárul. A közösségből kiesik, nem dialogikus személy többé, hanem »én«”.²⁰ Milyen közösségből esik ki? Kivel nincs dialógusban a realitás világában, amely Hamvas szerint eredetileg a történelmi töréspont után a hazugságok, az álarcok világa? E szöveghelyen, úgy tűnik, számára a közösség a nyílt, a normális személyiségek együttlétét jelentheti. A normális emberek közössége a lehetőségük szerint a mikrotheoszok, a nyitott egzisztenciával bíró autentikus személyiségek közössége, akik a Hamvas által feltételezett reménybeli status absolutus állapotában alkotnak közösséget. Erre jelenti be igényét a válságos realitásban. Megjegyzendő s nem vitatható tény, hogy a hazugok is alkothatnak és alkotnak is igen erős, a hatalmat kézben tartó közösséget, akik uralják a realitást.

Ki hazudik és kinek hazudik?

További kérdések: *Ki hazudik és kinek hazudik?* Hamvas álláspontja az, hogy mindenki hazudik másoknak és önmagának: *csalás és öncsalás az egész világ*. Több írásában azt teszi világossá, hogy a korabeli/jelenbeli valóság hálóiában, a realitásban, a maszkok báljában az a dimenzió, azok a tények, összefüggések rejtettek előttünk, amelyeknek nyilvánosnak kellene lenniük azért, hogy lehetőségünk adódjon a létteljesség megközelítéséhez. A maszkok lehántása után újabbak tapadnak az emberre. A pseudoegzisztens lét *önvédelmi hazugságháló*t fon maga köré, s ekkor a megtévesztés nem a Másikra irányul, hanem önmagamra, s ez nem más, mint a külső és a belső hazugságrendszerre egy *életrendet* építeni. „A pseudoegzisztencia egy

¹⁸ Hamvas Béla: *Regényelméleti fragmentum*. = Uő.: *Arkhai*. Szentendre, 1994. 273.

¹⁹ Hamvas Béla: *Patmosz I.* 260–261.

²⁰ Uo. 260.

percig sem élhet önvédelmi hazugságok nélkül. Ha ez a hazugság, amit állandóan újabb hazugságokkal kell megvédeni, kiépül, pszudológia lesz. A megtévesztésben a súly nem arra esett, hogy mást vezessek félre, hanem, hogy önmagamat tévesszem meg. Nietzsche-nek igaza van, az, amit másnak hazudok, ahhoz képest, amit önmagamnak hazudok, számításba sem kerülhet. Pszudoegzisztenciám védelmére építettem ki [...] a hazugságszisztémát [...].”²¹

Hamvas próbálja saját magát megérteni ebben a folyamatban. Az önmegértés, az, hogy újra és újra értelmezi magát, annak a következménye, hogy a kiszámíthatatlan jövő mindig újabb és újabb sorseseeményekkel jelentkezik, s újraértelmezteti az addig már értelmezetteket. Meglátásunk az, hogy a maszkjainak világa is sajátos önértelmezésnek tekinthető. Ugyanakkor kérdés az is, hogy vajon beszélhetünk-e *diegézis*ről, a tökéletes elbeszéléséről az *Interview*-ban, és egyáltalán a hamvasi életműben? Úgy tűnik, az öninterjú nem más, mint az elhallgatás lehetőségeit is rejtő vallomás, amely kétségeket támaszt a hitelességet illetően.

Lengyel Zsuzsanna hasznos szempontot nyújt a fenti gondolatmenethez egyik tanulmányában, amikor²² Dilthey koncepcióját gondolja át. Az egyik fő dilthey-i tézist, azt, hogy az élet mögé a gondolkodás nem képes visszamenni, kapcsolhatjuk a hamvasi „önbeszéléshez”. Az áramlást, az energiát, a flow lényegét nem tudjuk megragadni, mert amit a figyelem rögzít, az a megélést megszünteti, és már nem maga az élet. Vagyis Hamvas amikor az élet mögé próbál bekukkantani, amikor írásban rögzíti a történeteket, akkor már a flow lényege eltűnik. A flow nem a tudatos cselekvés, hanem olyan valami, amelyet hagyunk, hogy megtörténjen. Tudatosságunk megzavarhatja a flow-t, és a pillanatban való jelenlét nem rekonstruálható. Az esszék világa sem a megtörténés folyamatát idézi, hanem a történetek tudatosítása közbeni bepillantást az élet mögé. Mit tudunk meg róla az esszéiben? Az nem biztos, nem nyilvánvaló, hogy *ki is az, aki ír?*

Itt szükségesnek tartjuk röviden jelezni a következőket a műfaji-fogalmi tisztázáshoz: Egy szöveg nyelvi és jelentésbeli szintjének értelmezésekor nem mindegy, hogy szépirodalmi, művészi szövegről van-e szó, vagy értekező prózáról. Ez utóbbi ötvözi a próza és az értekezés szabályait, valamely tétel cáfolását vagy bizonyítását tűzi ki célul, és szépprózai stíluselemeket is használ. Az esszé köztes műfaj az irodalom és a tudomány határán, mondhatnánk: annyiféle van, ahány esszéíró, irodalmi jellege nem vitatott, de az idézeteken, az utalásokon túl a konzervens gondolatmenet kifejtését is igényli. Hamvas szerint az esszé annyi, mint kísérlet, tulajdonképpen hozzászólás, ami, mint jelzi, saját korában az **új gondolkodói magatartást jelenti**. Az esszé aforisztikája, axiomatikus rövidegsége, jól kiélezett világossága közeledés a tökéletes filozófiai kifejezéshez, tulajdonképpen a gondolkodó igazsága, amelyben nincs érvelés, bizonyítás, cáfolat vagy meggyőzés, hanem kísérlet és töredék, ami, mint az emberi én, befejezetlen és töredékes.²³ Azt talán megtudjuk, hogy mi az a pillanat, ami inspirálta egy-egy esszé megírására, és mint hozzászólás a dologhoz, milyen formában vetődik papírra, aforisztikája mit ölel fel, de azt nem, hogy ki is az, aki ír? Az inkognitó megmarad.

²¹ Uo. 257–258.

²² Lengyel Zsuzsanna Mariann: *Fehér M. István emlékére. A megértésről, egy dilthey-i kérdés a hermeneutikában*. Megj. alatt. = Veres Ildikó, Molnár Márton (szerk.): *Szellem és élet. Fehér M. István Emlékkötet*. Miskolc, 2022.

²³ *Athenaeum-tár. Repertorium*. Szerk. Kőszegi Lajos. Veszprém. 1998. 198.

A kényszer szereptől a női princípium kettősségéig

A senki arcnélkülisége és 'senkiség' mint álarc

Mint az alábbiakban látni fogjuk, a *senkiség* is lehet álarc, kényszerűen felvett maszk. Amikor a pszeudoegzisztens létben élő ember *önvédelmi hazugsághálót* fon maga köré, a külső és belső hazugságrendszerre egy *életrendet* épít, külsőleg senkivé válhat annak érdekében, hogy az egzisztenciáját megtartsa.

A *Senki* c. esszéjében is jellemző Hamvas írástechnikája, az, hogy az egységes hagyománytételzés közepette szövegszerű utalás nélkül használ fogalmakat, s a szavak többnyire elsődrendű jelentéséből bont ki egy-egy aktuális kérdéskört, és a tradicionális szövegkörnyezet nem ismert az olvasó számára. Az eredeti szó azon jelentését használja, amely megfelel annak a tematikának, amire épp fókuszál; jelen esetben az *avama* negatív konnotációjára. Ebből az is következhet, hogy nincs, vagy csak igen halvány a megfelelés az eredeti és a Hamvas által használt szó jelentése között.²⁴ Ez a metodika érvényesül a senki fogalmának használatakor is. A *Senki* című esszéjében sem hivatkozik olyan szöveghelyekre, amelyekből világossá válna, milyen okból utal vissza a hindu hagyományra, nem derül ki, hogy milyen konkrét tradicionális szituációhoz, szöveghez kapcsolja.²⁵

Ha az aforisztikát megkíséreljük felfejteni, a szöveg jelentésmezőit értelmezni, akkor kérdés, hogy mennyiben művészi s mennyiben filozófiai Hamvas szövege, a *Senki* című írása? E kérdés megválaszolása határozottan befolyásolja az értelmezés mikéntjét. Mondhatnánk azt, hogy az esszé azon változatáról beszélhetünk, amelyben egyrészt egy, a hagyományból imaginált kép bomlik ki a nyelviségben, amelybe ugyanakkor a realitáselemek is beleszövődnek úgy, hogy nem bizonyít, nem érvel és nem cáfol, fragmentum marad, mint maga a szerzői én, töredékes és befejezetlen. Vagyis nem tekinthetjük Hamvas írását másnak, mint aminek szánta: helyzetjelentési kísérletnek a saját életvilágának vélt vagy valós igazságáról, „hozzászólásnak” a kevésbé ismerthez, bepillantásnak a „szocialista humanizmus” és a totalitarizmus „demokratikus” bugyraiba. A hagyományban fellelhető senkiproblémát aktualizálva s korszerű dimenziókban helyezve el, úgy tűnik, arra készíti olvasóját a temporális interpretációban, hogy ő is saját életvilágában körülnézve megtalálja az aktuális senkifigurákat.

A *Senki* jellemzése előtt Hamvas az *akárkít* vizsgálja, olyan világ lakóját, ahol az emberarcok elmosódottak és jellegtelenek lettek, már nincs sajátos és egyedi megjelenésük, csupán

²⁴ Az *avama* szónak a következő jelentése is van: „A Śatapatha-brāhmaṇa egyik történetében az istenek áldozatot mutatnak be, hogy dicsőséget és ételt szerezzenek, s megállapodnak, hogy amelyikük »előbb éri el az áldozat végét«, az szerzi meg a legmagasabb helyet közöttük. Ez Viṣṇunak sikerül, így őt kiáltják ki a legkíváltságos istennek. Lehetséges, hogy Viṣṇu valóban a legnagyobb isten lett a késő-vedikus korszakban, legalábbis az emberek egy csoportja számára, helyzete azonban még nem volt egyértelmű. Az Aitareya-brāhmaṇa (I, 1) a legmagasabbnak (parama) nevezi ugyan az istenek között, Agnit pedig a legalacsonyabbnak (avama), de lehet, hogy a két kifejezés mint »égi«, illetve mint »földi« isten értendő. Ugyanebben a műben (I, 30) az istenek ajtónállójaként (dvārapa) jelenik meg, ami akkor sem hízelgő, ha a mennyek kapuját őrizte”. – Vö. Renner Zsuzsanna: *Viṣṇu Varāha (Vadkan) avatārāja az indiai szövegekben és művészetben*. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/rennerzsuzsanna/dissn.pdf>. 36–37. (Utolsó letöltés: 2022. 07. 06.)

²⁵ Az *Értelmező szótárban* leginkább a következő definíció közelíti meg Hamvas terminusát: „A társadalomban v. bizonyos más személy(ek) szempontjából semmibe (sem) vett ember.” Pl. Milyen hatalmas volt, s most senki. Számomra ő egy nagy senki. Szellemi, erkölcsi szempontból értéktelen, jelentéktelen ember. „Csörtettek bátran a senkik / És meglapult az igaz ember.” (Ady Endre)

karikatúrájuk, de még helyettesíthetők, szemben a *senkivel*, akit az egyformaság, uniformitás és arcnélküliség jellemez, s a helyettesíthetőségnek nincs relevanciája. Érdemes egy pillantást vetnünk arra, hogy Heidegger szövegeiben, akiről változóan vélekedik Hamvas, hogyan bomlik ki az *akárki* fogalma. A *Lét és idő* negyedik fejezetében a világban-lét mint együttlét és ön-maga-lét, illetve az „akárki” fogalomhálóját magyarázza, s kérdése: „Ki is ez az akárki, mit is jelent a mindennapiságban?” „A »ki« a neutrum, az akárki (das Man). A nyilvános közlekedési eszközök használatakor, a hírközlés (újság) alkalmazásakor minden egyes más olyan, mint a másik. Ez az egymással-lét teljesen feloldja a saját jelenvalótlétét a »mások« létmódjában, éspedig úgy, hogy a mások a maguk megkülönböztethetőségében és körvonalazottságában egyre inkább eltűnnek. Ebben a kontúrталanságában fejt ki az akárki a maga tulajdonképpeni diktatúráját. Úgy élvezünk és szórakozunk, ahogy akárki élvez: úgy olvasunk, úgy ítélünk irodalomról és művészetéről, ahogy akárki lát és ítél: a »nagy tömegeből« is úgy vonulunk azonban vissza, ahogy akárki visszavonul: 'felhőborítónak' találjuk, amit akárki felhőborítónak talál. A mindennapiság létmódját az akárki írja elő, aki nem valaki meghatározott, hanem mindenki.”²⁶ Ha az akárki mindennapi „otthonossága” összeomlik, az otthontalanságban idegenné válik, és az önállótlanlás és a nem tulajdonképpeniség létmódjában a szorongás lép elő.²⁷

Hamvas nem utal esszéjében Heidegger koncepciójára, de hasonló érveléssel elsősorban az *akárki* fogalom negatív konnotációját hangsúlyozza, a helyettesíthetőségre, a felcserélhetőségre összpontosít. Megjelenését egy határozott történeti korszakra teszi, a modernitás demokráciájában megjelenő szereplőként írja le, amelyben az „otthontalanság” uralkodik. Ez az emberhalmaz nem egy szűk csoportot alkot, sőt nem is nevezhető csoportnak, hanem mindenhol fellelhető tömegesen, s társadalmi méretűvé válik a demokráciákban, különösképpen a szocializmusban. Hamvas saját jelenében is megjelenik az akárki, később a *senki* (avama), amely a megfosztottság értelmében tömegesen létezik. Hamvas meglátása az, hogy az *akárkikorszakot* követi a jellem nélküli lény, a *senki korszaka*.

A *senkiség* egyik igen tipikus alakja a *karrierista*, az olyan könnyen elsajátítható készségekkel, amelyek a kézikönyvekben éppen olyan pontosan leírhatók, mint az, hogy miképpen kell nitroglicerint készíteni. Csak a külső és az érvényesülés a fontos. „A karriernek receptje van. Legfontosabb alkatrésze, mint tudjuk, a szegyetelenség. Az arc hiánya. *Senkiség* kell hozzá. Ezért lett hatalmas, diktátor a szegyetelen, a rendőr, a spicli, a hivatalfőnök; a szegyetelenség, vagyis az arctalanság feltétele annak, hogy emberi mivoltát valaki semmibe tudja venni.”²⁸

A *senki* kollektívuma, a nacionalizmus, a szocializmus, a fasizmus és a kommunizmus egyaránt rögtönzött desperált, kétségbeesett kísérlet. A totális államapparátusban a pseudoegzisztencialitás látszatkollektivitásban él, ami nem választás, hanem menekülés és elrejtőzés. Mint tömeges létmegoldási kísérlet, a szociális éhségből keletkezett. „A *senki* megvalósításának feltétele, hogy az ember szubsztanciájáról önkéntesen lemondjon. A fokozatok a következők: polgári közepszerűség (tehetségbálvány, zseni), - akárki, - mindegy, hogy ki, - linkség, - szubsztanciátlanlás, - *senki*.”²⁹

²⁶ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 2001. 154.

²⁷ Uo. 40§.

²⁸ Hamvas Béla: *A senki*. = *Patmosz II*. 232.

²⁹ Uo. 235.

Senkiség az, ahol valakinek lennie kellene, de nincs senki. A senki csupán egyet akar, élni. Hamvas meglátása az, hogy tömegesen a senki második világháború után jelenik meg, a helyét nem jelöli ki a korabeli társadalmi szerkezetben – hiszen mindenhol felbukkanhat –, hanem arcnélküliségére fókuszál, arra, hogy ennek a nem tulajdonképpeni létnek milyen megjelenési formái vannak saját jelen-valóságában, a korabeli szocialistának nevezett realitásban. Értelmezésében a *senki* ebben a világban nem a kasztalan.³⁰ Ennek a csöcseléknek alapvető eleme, hogy minden kasztot meg akar semmisíteni, célja a társadalmi hierarchia elpusztítása, amelynek következménye a felbomló, széteső életrend.

A senkiség jelentéktelenség, személyiség, én- és önérzetnélküliség, mert a történeti ember részben feladta, részben elvesztette identitását, autentikus létét a „törés” után,³¹ s akárkivé, majd senkivé vált. A *senki* már nem is helyettesíthető, mert egyformaság, uniformitás és arcnélküliség jellemzi. Az ember, aki az akárki után következett, vagyis a senki, már nem arc, inkább arcnélküli séma, változatlan egyformaság. „Már csak jelmez, egyenruha, de az is csak ürügy. Többnyire csupán jelvény, amit gomblyukában visel, mert futballcsapat vagy párt tagja. Az államfők és a miniszterek tulajdonképpen arctalan, nemlétező lények, már nem is maszkok, nem is torzképek, hanem nem számítanak, még csak el se kell őket felejtetni, mert sohasem jelentettek semmit. Ha nevüket a róluk elnevezett utcáról leveszik, a nemléteben eltűnnek.”³²

Nem mellékesen jegyzi meg Hamvas, hogy a proletár nem azonos a senkivel, mert ha primitív is, de legitim kaszt, és a helye a társadalomban éppen úgy megvan, mint a brahmannak vagy a lovagnak vagy a gazdasági kasztnak.

A totális állam és a senki egyszerre keletkezett az apparátusból, ahol a diktátor nem uralkodó, hanem az apparátus egyik funkciója, és ha szabad akarna lenni, az apparátus abban a percben kivetné. A szocialitás és az individualitás megszűnt, és csak a senki van,³³ aki nem tud különbséget tenni az igazság és a hazugság között. Ez az, amivel a totális államok élnek és visszaélnek, igazság vagy hazugság, mindegy. A határok a senkikorszakban eltűntek, s a dolog sem az, ami, ahogyan van, hanem ahogyan hat. Az embert nem valódi élete, hanem a személyiségnélkülisége, a maszk, az álarc működése, avagy színészi teljesítménye szerint ítélik meg, de a hamvasi perspektívában a senki ráadásul arctalan is, amely már a maszkot sem képes felvenni. A senkiségnek oka van, a senki nem született senkinek, valami azzá tette, s ez a szociális éhség s az egzisztencia fenntartásának kényszere, amely miatt le kell mondania önkéntesen a szubsztanciájáról. Valójában azt mondhatjuk, hogy a senkinek nem lehet életterve, ha lehetne is, nem realizálhatja, egyrészt objektív akadályok miatt, másrészt mint lelki „halott” nem képes rá, és nem akarja, hiszen nem lehet akarata sem. Csak azt akarhatja, amit a totális apparátus, a hatalomban lévő senkik elvárnak tőle.

E helyen nem lényegtelen arra kitekinteni, hogy Hamvas az éber és a teljes emberi élet megvalósításában a realizálás mellett az imagináció folyamatát privilegizált helyzetbe hozza, de az a korábbi nézete, hogy az életképzetet, élettervet az Én számára ontológiailag adott lehetőségekből megvalósítja az üdvöt, a mindenkor legmagasabb értékeket, a senkilétben nem valósulhat meg természetsszerűleg. Eredendően a senki is egészben kapja az életet, nem részletre, s kérdés,

³⁰ Hamvas Béla: *Az öt géniusz*. Bern, 1985. 49.

³¹ Erről részletesebben: Veres Ildikó: *Hiány és lételjesség. Fejezetek a magyar filozófia történetéből*.

³² Hamvas Béla: *A senki*. 227–228.

³³ Uo. 236.

hogy milyen kilátása van azon lehetőségek realizálására, amelyek a további életében adódnak? A külső és a belső realizálás ezek szerint nem adott a senkinek. A tervet mindenkinek magának kell elkészíteni, de a senkinek esélye sincs a tervezésre. Miért? Mert a senki nem veszi magát semmibe. Tehát, ha van is életterve, nem tud eljutni addig, hogy a megvalósításán gondolkodjék. Az életvilágát jelentő totalitarizmusához a senkinek ragaszkodnia kell, mert ha nem tenné, biológiailag sem tudna fennmaradni. Tehát ezt választja, illetve nem választja, hanem rákényszerül, mert a totális állam hazudik, kizsákmányolja, és megpróbálja elhitetni, hogy mindez fejlődés. Ha mégis mást választ, akkor internálják, vagy önszántából belső vagy külső emigrációba menekül. A *senkiség* is lehet álarc, kötelezően, kényszerűen felvett maszk, hiszen ezekben az években a magyarországi valóságban a szürkeségre, a ballonkabátos, svájcisapkás életre van esély a hatalmon kívülieknek, akik feladták önérzetüket, vagy elvették tőlük azt.

Arlequin nem hazudik, avagy, ha az ember életét nem adja fel, komédiáznia kell

Hamvas a maszkokat gyakorta egy-egy konkrét életvilág felidézésével jellegzetes figurákban, szituációkban jeleníti meg, amelyek tipikus jeleket is hordoznak magukon, s határokon és időn keresztüli érvényességgel bírnak. A komédiában az ember megkísérel alkalmazkodni, az elhazudott élet igazolására épít labirintusi mentség- és hazugságrendszerrel. „A komédia nem azon alapszik, hogy a társadalomban (szociológiailag) és önmagunkban (pszichológiailag), nyilvánosan is, gondolkozásunkban is hazudunk, hanem hogy e hazugságnak igazságjellegét tulajdonítunk, ezen felül, ha valaki ezt az igazságjelleget kétségbe meri vonni, még fel is háborodunk, és meg is botránkozunk. A hazudozás abban a hiszemben történik, hogy életünk igazságát megvédjük, persze mindenki tudja, hogy e védelemmel magunkat a hazugságban erősítettük meg. Komédia, amikor úgy teszünk, mintha elhazudott létünk valódi lenne, és mintha ez soha sem lett volna, és nem lehetne másképpen. Komédia a látszat fenntartása...”³⁴

A világi komédiában Arlequin az emberi lét egyik főalakja, a világ egyik „legritkább fickója”. Hamvas kiváló esszéjében az életvilágban és a művészetben megjelenő Arlequin néhány jelentős változatát vonultatja fel, mielőtt jellemezné a tipikus bohóccattitűdöt. Említi a bolondnak tartott Diogenészt, aki az ismert történet szerint hordóját nagy buzgalommal az utcán elkezdte gurítgatni – tíz lépés oda-vissza –, a peloponnészoszi háború kitörésekor, amikor az emberek félelmükben ide-oda rohagáltak, fegyverkeztek, kiabáltak. A kérdésre – Mit csinálsz bolond? – válasza ez volt: Látom, hogy mindenki szorgalmasan készülődik, én se akarok lemaradni. Assisi Szent Ferencet Hamvas „gyermek-Arlequinnek” nevezi, hiszen ő is kívül áll az életvilágbeli hatalmi játszmaikon. A modern festészetben Arlequint többen ábrázolják, például Picasso, akinek festményein a bohóc gyakorta egyedül van, és üresen néz, és ezt a semmibe való belemeredést több alkalommal megfestette. Hamvas ezt a tárgyaltalan nézést a melankóliára jellemzőnek ítéli meg, amely a bohóc nevetésének paradox ellenpontja.

Arlequin nem hazudik, hanem nevet, sőt vigyorog. Ő az igazat mondja, csak a környezete számára bolond. Nevet, nem fél, nem tartja be a játékszabályokat, játékon kívül áll, átadja magát a bizonytalannak, vagy, „... ami a lét paradox logikája szerint ugyanaz, a sziklaszilárd fundamentumon áll”.³⁵ Arlequin a hatalomért való küzdelemben nem vesz részt, és a nevetése a

³⁴ Hamvas Béla: *Patmosz II.* 48–49.

³⁵ Hamvas Béla: *Arlequin.* = Uő: *Hamvas Béla 33 esszéje.* Bp. 1987. 272.

világgal való együtt nem működésének olyan jele, mint a csörgősapkája vagy a viccei. Neki csak annyi kell, amennyi éppen elé hull. Szabad, hiszen nem kötelezi magát el vagyonnak, rangnak, elméletnek, evésnek-ivásnak, a tudásnak.

A bor lehet Isten inkognitója?

Igen sajátos az az élethelyzet, amelyben a bor mint isteni nedű szerepet játszik. Ezt bárki bármikor, bárhol megteremtheti, s ebben a helyzetben levetheti maszkjait.

De mi is az Isten-fogalom? Hamvasnak sok gondja volt a megnevezésével, mint ahogyan a kereszténységgel is. Mint írja: „Tudom azt, hogy kereszténynek kellene lennem. De csak tudom. Ez a tudás olyan biztos, hogy kár ellene védekezni. S aki nem tudja, buta. Tudom. Itt állok ezen a tudáson, de nem vagyok keresztény. Ez a Pascal-szituáció.”³⁶

Részletesen kifejti dilemmáját az 1948-ban keletkezett *Unicornis* második esszéjében, melynek címe: *Bolond, aki nem az örök életre rendezkedik be. Részben profán, részben hieratikus (nem teológiai) ÉRTEKEZÉS arról, hogy ami a legkönnyebb, az a legnehezebb, vagyis az Isten szót senki se tudja helyesen kiejteni, és mit kellene tenni ahhoz, hogy az ember helyesen ejthesse ki.* Azt nyilvánvalóvá teszi, hogy Isten különös védelme alatt áll, ami nem azt jelenti, hogy erős és hatalmas, hanem azt, hogy rábízta magát, s biztos abban, hogy jobban tudja, mi válik javára, mint ő.³⁷ De ki is ez az Isten, kinek a védelme alatt áll? Akinek/aminek a nevét senki nem tudja kiejteni „hunyászság és félelem, páthosz és ünnepélyesség, kenet és hetykeség, hízélgés nélkül és bűnbánat és szomorúság és ájultság és tudatlanság és reszketés és rossz lelkiismeret és stréberség és szorongás nélkül. Az Isten szót nem lehet úgy kiejteni, mint azt, hogy libamáj”.³⁸ Értekezésében egyrészt úgy véli, Isten „egy foglalkozás”, egy rang a létezők birodalmában, ezek alapján az örökkévalósággal kapcsolatban nem lényegbeli. Másrészt nem más, mint a senki, a semmi, akinek még nevét sem tudja, csak azt, hogy ’Isten’.

Hamvas már 1942–43-ban a *Scientia Sacra*ban határozottan elutasítja az istenek (így, kisbetűvel) fogalmi szintű definiálását, hiszen olyanok, mint az algebra tételei és nevesíthetetlenek. Isten fogalmának több szempontú a megközelítése, Isten nevesítése folyamatos dilemma a hamvasi életműben. Az 1945-ben keletkezett, az iróniát nem nélkülöző esszéjében, *A bor filozófiájában* Isten mint hieratikus maszk tételeződik, s a bor mint Isten inkognitója segít lerántani a hazugságot fedő maszkokat. Szarkasztikus esszéjének központi kérdése és válasza: „Mi a bor? Hieratikus maszk. Valaki van mögötte. Valaki, akinek határtalan számú maszkja van”.³⁹ Hamvas nem kevés iróniával amellet érvel, hogy a mámor, mint magasabb létállapot, valójában leveteti maszkjainkat. Az ateistáét, a pietistáét és más hasonlókéét. Ez a maszk az, ami a sors görcséből felold. Dionysos lysios, mondták a görögök, a Megváltó Boristen,⁴⁰ és az isteni ösfolyadék segít feloldani a léttel együtt járó görcsöt, a sokkot, a szorongást. A bor, mint isteni nedű, illetve annak

³⁶ Hamvas Béla: *Silentium. Titkos jegyzőkönyv. Unicornis.*

http://www.ppek.hu/konyvek/Hamvas_Bela_Silentium_Titkos_jegyzokonyv_Unicornis_1.pdf 86. (Utolsó letöltés: 2022. 07. 12.)

³⁷ Vö. http://www.ppek.hu/konyvek/Hamvas_Bela_Silentium_Titkos_jegyzokonyv_Unicornis_1.pdf 86. (Utolsó letöltés: 2022. 07. 12.)

³⁸ Uo. 101.

³⁹ Hamvas Béla: *Az öt génius. A bor filozófiája.* Szombathely, 1988. 124.

⁴⁰ Uo. 129.

hatása visszahelyezi az embert az aranykorba, a rendbe a megzavarodott, inautentikus világból. Mint mondja: „Ha a dolgokat rendbehozom, ha minden a helyén van, a világ értelme helyreáll. Minden filozófia ilyen helyreállítási kísérlet. És akkor valami egészen különös történik. [...] A különbözőnek látszó dolgok nagy sokasága végeredményben látszat. Tulajdonképpen minden dolog ugyanannak az Egynek más és más megjelenése. Maszkja. Mindaz, amit láthatok és hallhatok, megehetek és megihatok, elgondolhatok és megfoghatok, az mind, mind hieratikus maszkja ugyanannak az egyetlen Egynek.”⁴¹

A női princípium kettőssége: Sophia a bölcsesség és a szépség, Éva a bűbáj prototípusa

Hamvas Béla nőképeinek sokszínűségét így foglalhatnánk össze: *Sophia, Éva és a többi nő*, hiszen Hamvas több helyen és több nézőpontból értelmezi a női princípiumot. Az ember testi, szellemi-lelki egysége a *nőiség* értelmezésében azt is jelenti, hogy Hamvas felfogásában a női princípiumnak a hagyományokban gyökerező kettőssége, amely Sophia-Éva, a szellem és az anyag kettősségét jelenti, egy másik dualitásból eredeztethető, abból, hogy az ember eleve kétnemű. A maszkprobléma jellegzetesen a nőképben is jelentkezik Hamvasnál, hiszen amellett érvel, hogy Éva megjelenése, bűbája a szellemet felcserélte a szépséggel, megteremtette a csábítás terméketlen és üres jelenlétét a világban. „A földi asszony egész léte és lénye ebben a bűbájos csábításban merül ki. A bűbáj az asszony anyagiassága. Ez rajta a Hatalmak bélyege, és ez benne és rajta: a karakter, az arculat. A nő festi magát, öltözködik, kedvét leli abban, hogy belső lényéről nem is szólva, még testi valóságát is eredeti mivoltából kiforgassa, még anyagi alkatát is elváltoztassa és elfátyolozza. Egyetlen célja van: csábítani. [...] A csábítás és a bűbáj a szépség és a bölcsesség pótléka és meghamisítása. Szophia szépsége és bölcsessége szeretetet és szeretetet ébreszt; Éva bűbája káprázatot ébreszt. Szophia szépsége örökre leköti: vele egyesülni a szeretetben a végtelen időkre szóló.”⁴²

Évának, a földi asszonynak tehát egyetlen célja a bűbáj, s ugyanakkor ez a végzete is, hiszen fél attól, hogy öreg és csúnya lesz. A festék, a szerep, a betanult mosoly, a *pillanatnyi lét* az évai.

Hamvas végső következtetése, hogy a *bűbáj* és a *szépség* együtt jellemzi a női princípiumot, de a bűbáj a pillanat világa, a pillanat varázslata, maszk, a szépség pedig csak a szakrális hétköznapi autentikus világában lehet jelen, illetve megvan a lehetőség a realizálására.

Béla Hamvas' System of Lies - Or Faces and Masks in the World of His Essays

Keywords: system of lies, authenticity, self-interview, mask, nobody, Harlequin, female principle

My study interprets the elements of Béla Hamvas system of lies. At the same time, I look at the dilemmas of authenticity and dilemmas of literal meaning. First, I analyze the mask of the interviewer and the interviewee appearing in the self-interview. Second, I analyze the world of masks that appear in some of his essays: 'nobody' types, Harlequin shape, wine as a mask, the duality of the female principle, the characters of Sophia and Éva.

⁴¹ Uo.123.

⁴² Hamvas Béla: *Scientia Sacra*. Bp.1988. 167–168.